

Рецензия

на дисертация за присъждане
на образователна и научна степен „доктор”
на

ЙОАНА ПЕТРОВА ПАВЛОВА,
докторант по „Социални изследвания на пола”, катедра по Логика, етика и естетика,
ФФ, СУ „Св. Кл. Охридски

Тема на дисертацията:
**МЯСТОТО НА ЖЕНАТА В БРАКА
(БЪЛГАРИЯ В ПЕРИОДА 1989-2000г.)**

Данни за докторанта:

Йоана Петрова Павлова е зачислена като редовен докторант към катедра по Логика, етика и естетика при ФФ на Софийски университет на 01.02.2010 г. и отчислена предсрочно с право на защита на 18.12.2012 г. Представила е и е защитила успешно дисертационния си труд на вътрешна защита в катедрата по Логика, етика и естетика, с което е даден ход за публична защита на дисертацията ѝ.

Данни за дисертацията и автореферата:

Дисертационният труд на Йоана Петрова Павлова е с общ обем 244 страници. От тях 8 стр. са библиографска справка, включваща 16 заглавия на латиница, 106 заглавия на кирилица и 14 интернет източника, а 63 страници са приложения с интервюта във връзка с темата на дисертационния труд. В структурно отношение основният текст на дисертацията е разпределен в увод, четири глави и заключение.

Докторантката има общо 6 публикации, от тях четири са по темата на дисертацията, с което се удовлетворят изискванията съгласно този критерий. Приложеният към документацията по защитата автореферат е с обем 40 страници. Той се състои от описание по глави на основните понятия и идеи, изложени в дисертационния труд, приносните моменти на изследването и публикациите на докторантката, с което отговаря на изискванията за автореферирание на дисертационен труд.

Научни приноси:

Изследваната от Йоана Павлова тема е безспорно много актуална, но също така трудна и деликатна, защото се отнася до най-интимни сфери на човешкия живот като семейството и брака, съпругеските отношения и брачното партньорство. Тази специфика на темата предполага и нейното интердисциплинно изследване, което налага описание и анализи на изследваните феномени според различни перспективи. С оглед на тези перспективи дисертационното изложение е разгърнато в два основни, редоположени плана – теоретичен и приложен. В първият от тях се предлага общотеоретично описание

на изследваните категории и явления според три парадигми и тяхното историческо развитие – философско-етична, феминистка и социологическа. Вторият - емпиричният - включва методологически анализ на устната история като метод за събиране на информация, коментар на неговата значимост за изследване на история на жените и обобщение на женски разкази, събрани и систематизирани от докторантката за целите и нуждите на дисертационното изследване. В този контекст специално внимание в дисертационния труд е отделено на българската традиция и нейните пресечни точки със западноевропейската с цел артикулиране на характерни тенденции и актуални проблеми на съпругеските отношения и съвременното българско семейство като отказ от брак или неговото отлагане. За целта докторантката използва паралелен анализ на историческото развитие на брака като институция и неговите български трансформации през вековете. На тази основа в увода на изследването са формулирани целта и тезата на дисертацията, а именно, че: ”конструирани патриархални модели и норма за брака продължават да се възпроизвеждат с още по-високи изисквания към жените. Липсва чувствителност по отношение на пола в брака.”(с.7). Според Йона Павлова това налага необходимостта от „описване на нормата за брака и мястото на жената в него и проследяване на процеси на промяна в съществуващата норма.”(с.7)

Отново в увода са описани методологическият модел на изследването и неговите основни задачи, които включват обзорен преглед на: представите за брака в ортодоксалното християнство и трудовете на емблематични философи като Е. Кант, Г. Хегел, С. Киркегор, Дж. Ст. Мил; на дебата по темата във феминистката етика и социологическите изследвания; на историческото развитие на изследваните феномени, научната литература, посветена на тях и провеждане на интервюта с омъжени български жени с цел емпирична проверка на дисертационната теза. За тази проверка Йона Павлова използва резултатите от различни социологически изследвания, както и от свои собствени проучвания, включващи интервюта и устни разкази на омъжени български жени. Според докторантката, тези интервюта имат особено и важно значение като източници на изследователски материал за всекидневния, личен опит на жените в брака като институция и брачните отношения като отношения между половете.

В съответствие с описания в увода изследователски модел, в първата глава на дисертацията са представени хронологически последователно и сравнително подробно емблематични за западноевропейската традиция идеи и концепции за брака и мястото на жената в него. Такива според докторантката, са идеята за брака като свещен и „мястото” на жената в него като единствен неин *modus vivendi* на ортодоксалната християнска етика,

теорията за брака на И.Кант, в която намират място новите, модерни термини за собственост, закон, пазар и просвещенската идея за равенство и независимост като основа на брачните отношения, концепцията за брака на Хегел, утвърждаваща андроцентричните разбирания за патриархалния ред, на С. Киркегор, обвързал пръв брачната институция с естетически и етически категории като любов, чувственост, духовност, свобода, дълг, либерализма на Дж. Ст. Мил като непримирим критик на неравенството между половете, аргументацията на различни феминистки направления, противопоставящи се на всяка полова дискриминация, включително и в брака, социологическата концепция на Бурдийо, основана на понятието за хабитус.

Втора глава на изследването включва ретроспективен преглед на развитието на брачната институция и начина на формиране на брачните отношения в България. Прегледът обхваща теорията на Ив.Хаджийски за брака и брачните отношения в България, развитието на феминисткото движение у нас, състоянието и статута на брачната институция и жената по времето на социализма и в постсоциалистическия период, известен още като „Преход”. Специално място в тази глава е отредено на понятията, функциите и ролите на брака като синоним на моногамното семейство и като институция, регламентираща правата и задълженията на брачните партньори. В тази връзка е анализирана разликата между брака и семействеността в традиционния ѝ смисъл на обхващаща както съпружески, така и кръвнородствени връзки с други индивиди, с които са обвързани съпрузите. В същата връзка Йоана Павлова се позовава на текстове от различни варианти на Семейния кодекс на РБългария, създадени през периода 1968-2003 г., които илюстрират постепенното развитие на представите за брака у нас от традиционните, патриархални възгледи за него към либералните идеи за равенството на брачните партньори и солидарното разпределяне на задълженията им.

Освен промените на Семейния кодекс, друг белег за еволюцията на семейните отношения докторантката разпознава в модернизирването на обществото, което води до изменение на функциите, изпълнявани от брачната институция и задълженията на съпрузите, всеки от които трябва да изпълнява различни роли, „предписани от обществото и инкорпорирани в съзнанието на индивида чрез неговата социализация.”(с.96). Как се осъществява тази социализация в България, нейното влияние върху брачно-семейните отношения у нас и мястото на българската жена в брака, Павлова проследява, опирайки се на своето задълбочено, детайлно познаване на различни български (предимно социологически) изследвания по темата, осигуряващи репрезентативност на предложените съпоставителни анализи за динамиката на брачно-семейните отношения в

периода на най-новата българска история. Актуалната българска действителност на брака и мястото на жената в него са разгледани като обусловени от реструктурирането на трудовия пазар, реформи в социалното и политическото пространство, съпътстващи периода на преход от планирана към пазарна икономика, свиването и постепенното изчезване след 1989 г. на пакета от социални услуги и придобивки, предоставяни от държавата, с помощта на които по-лесно е балансирали между всички очаквания и вменени й роли. Като основен резултат от този процес Павлова посочва реанимацията на патриархалните ценности и свързаното с тях неравенство между половете, до която водят развитието на демокрацията и частният бизнес у нас. В тази връзка е и моят въпрос към авторката на дисертацията: дали икономическата организация на обществото предопределя в по-голяма степен мястото на жената в брака, в частност на българската жена, отколкото политическата форма на неговото управление и може ли да се разглежда това място като знаково и симптоматично за своеобразно разтваряне (поглъщане) днес на политиката от икономиката?

Основавайки се на българските обществено-исторически реалности, представени в изследванията на Иван Хаджийски, измененията на българската законодателна уредба и изследователските резултати на различни социологически проучвания, докторантката предлага своя типология на брачно-семејните отношения и достига своите изводи, че в сравнителен план българската брачна традиция не се отличава особено от западната, функциите на брака и разпределението на ролите са еднотипни и жената-съпруга се третира като равностоен помощник при извършване на работни задължения, но не и като равноправен партньор при управление на семейството. (с. 98)

В трета глава на дисертацията е описана аналитичната рамка, според която „устната история” се разглежда като основен изследователски метод, използван от Йона Павлова за осигуряване на емпиричен материал по темата и подбор на респонденти. Предимствата на „устната история” като метод за събиране на информация са открити на фона на теоретичните дебати за употребите на *life history* и *life story* и проблематичността на „хипотетичната претенция за пълно и безпроблемно съответствие между живота и неговото описание.” (с.104). За целта Йона Павлова се позовава на голям брой методологически изследвания и концепции за биографичния подход на български и чужди изследователи. Тя обосновава своя избор на теоретичен модел на организация и анализ на събрания емпиричен материал с това, че следва теоретичния модел за „полето” на П. Бурдийо, по-конкретно на неговото разбиране за семейството като особено социално тяло и организацията на семејните отношения като отделно „поле” на борба вътре в

семейството, обикновено между мъжа и жената, за преразпределяне на ролите и задълженията в брака. Това разбиране за семейството в съчетание с понятието на Бурдийо за мъжки и женски хабитуси като начини на съществуване, на мислене и действие, са опорните точки, използвани от докторантката за теоретичното моделиране на изследването. Във връзка с подбора на респоденти авторката на дисертацията изразява предпочитание в полза на качествения метод, на тяхното подбиране по качествен критерий като социалната стратификация, като най-подходящ за типологизиране на брачно-семейните отношения. Предпочитанието е изразено, без да се подценяват трудностите, съпровождащи подобен тип изследване. Основна тяхна причина, според Павлова, е табуизирането на частната сфера на семейството, поради което хората трудно се съгласяват да говорят за брака си и организацията на партньорските отношения, защото макар и да е нещо строго лично, към тази сфера има определени социални очаквания и нагласи, свързани с опазване на доброто име, „имиджа” на съпруга и семейството. (с. 114).

Съпоставяйки информацията от интервютата с резултатите от други изследвания докторантката проследява динамиката на брачния модел у нас и установява, че означаваното често като „криза” на брака не индицира неговото изчезване, а по-скоро видоизменянето му. То, според предложения анализ, е в посока на един комплексен и в известен смисъл еkleктичен модел на организация на брачните отношения, доколкото включва едновременно характерни за патриархата изисквания като изразена мъжка доминация и либерални възгледи за равенство и партньорство. Това е основанието на Йоана Павлова да определи този тип отношения като „модерен патриархат” (с.160), който се разполага по средата между патриархалния, отреждащ второстепенно и подчинено положение на жената в брака, и партньорския модел на взаимозаменяемост на партньорите при изпълнението на брачните задължения.

Последната, четвърта глава на дисертацията – „Обобщение на женски разкази” включва анализи на емпиричен материал във вид на устните разкази на четири жени, интервюирани за целите на изследването. В духа на научната добросъвестност докторантката е уточнила, че анализите нямат претенцията за представителност на своите резултати, а се привеждат в подкрепа на теоретичните основания на дисертацията и съставянето на типология на брачните отношения между съпрузите, разкриваща мястото на жената в самия брак. Според Йоана Павлова обобщението на женските разкази, както и анализът на историческото развитие на брачната институция сочат, че в нашата страна нормата за брака и жената- съпруга се запазва, за което свидетелства по-високата оценка на мъжете за ценността на брака в сравнение с оценката на жените поради това, че

получават повече от брака в сравнение със своите партньорки. В контекста на тази оценка Павлова обобщава в заключението на дисертационния си труд неговите резултати като потвърждаващи формулираната в увода теза и финализира изследването си с извода, че „бракът е традиционна, непроменена институция и жените, които споделят гласно или негласно традиционната представа за ролята на жената, са по-склонни да търсят реализация в и чрез брака, а тези, които са еманципирани, се ориентират към другите форми – съжителство без брак или автономно водене на живот.”(с.172)

Заключение:

Описаното в автореферата на дисертацията като приноси моменти е коректно и отговаря на демонстрираните в дисертационния труд резултати. Предвид тези резултати препоръчвам на уважаемото жури по защитата на дисертацията да присъди на Йона Павлова научно-образователната степен „доктор”, като вземе предвид следните, безспорни според мен, постижения и достойнства на нейния дисертационен труд:

- Оригинална и актуална изследователска тема
- Задълбочено, детайлно познаване на емблематични автори и концепции за изследваните феномени и проблеми
- Умело съчетаване на съпоставителния анализи с историческата ретроспекция и теоретичното моделиране за нуждите на интердисциплинарно изследване
- Самостоятелно проведени емпирично проучване и анализ на емпиричен материал, чиито резултати са подходяща основа за бъдещи изследвания по темата
- Описание и дефиниране на съвременния брачен модел като „модерен патриархат”, доминиращ партньорските отношения в българското семейство в контекста на актуалните социални и икономически реалии в България

София

17.04.2014

Рецензент:

Проф. д-р Силвия Минева